

Josip
Vidmar

Žetev smrti

Nič čudnega ni, če je Ivan Cankar med »veličastno žetvijo smrti na brezmejnih njivah«, se pravi med prvo svetovno vojno v svojih sanjah in podobah trajno v stiku z veliko žanjico. Ali opisuje njeno početje ali človeka in žive stvari pred njenim obličjem ali se obtožuje brezčutnosti spričo njenih žrtev ali polaga račune svojega življenja pred njo ali ji išče smisel in pomen in skuša prodreti v njeno skrivnost in v tisto neznano, kar se menda skriva za njo, za vsakim življenjem vsakega človeka brez izjeme. Njegova intuicija je v zvezi z njo nenavadno subtilna in tajnovidna, kakršna je v tem času v vsakem pogledu. Ali zaradi žive prisotnosti žene s koso v vsem, kar se dogaja okrog njega in v njem samem, ki se v slutnjah že poslavlja? Tako je njegova zadnja knjiga pravzaprav veliko pričevanje o smrti, kar je, kakor rečeno, razumljivo in naravno. Ni pa tako naravno to, da se to pričevanje razvije do prave glorifikacije smrti, čeprav je to povečevanje izrečeno posredno in ne povsem naravnost. Glorifikacijo vidim ne samo v Koncu knjige, temveč predvsem v črtici *Edina beseda*, kjer je izrečena misel o smrti, da človek doživi spoznanje o življenju in o vsem šele v nji, ki mu ne prinaša nič manjšega kot razodetje »iz višin«. Te njegove misli nam ne more zabrisati skriti protest zoper vojno na koncu črtice, vsebovan v viziji o »edini besedi« vojnih žrtev, ki da je taka, da bi »človek, ki bi jo slišal, ne slišal nikoli nobene več«. Cankarjeva misel o smrti je kljub temu določna. Romantična je in moremo reči, da je mistična.

Tako miselnost poznamo zelo dobro in že dolgo časa. Poznamo jo iz raznih ugibanj o tem, kaj smrt razodene človeku in kaj pomeni zanj. Poznamo ugibanje o tem, kaj se je ob smrtni uri razodelo temu ali onemu velikemu možu, na primer Dostojevskemu, Tolstoju ali Goetheju. Poznamo tudi skrbno zapisovanje zadnjih besed umirajočih osebnosti. Poznamo pa tudi sodobno povečevanje smrti pri nekaterih eksistencialistih in pri novejših degeneriranih romantikih, ki vsi goje naivne fantazije o pomembnosti smrti, ne samo zaradi tega, ker je konec življenja, temveč tudi ker je za ene prehod v neznano, za druge pa svečano in veliko razodetje ob usodni uri odhoda.

Tako romantično in celo mistično pojmovanje izpoveduje tudi Cankarjeva črtica *Edina beseda*, kjer beremo: »Vse, kar je človek govoril v svojem življenju... je le neprestano, nerodno in prazno poskušanje, da bi povedal, kar se ne da povedati... Pa pride ura, ko leži utrujen na visoki blazini, ko mu prižgo blagoslovljeno svečo, ko mu slepo strme v strop osteklenele oči; tedaj se sunkoma razmakne silni zastor, bliskovito plane luč iz višin... in vse je jasno; ustnice se odpro, da bi na glas povedale vsem živim ljudem, kar edino je vredno in potrebno povedati; odpro se in utihnejo...« Nobena usta ne izrečejo nikoli te »edine besede«, ki se nemara vsakemu človeku razodene drugačna, ki pa je vendarle za vsakogar ista, saj je, kakor smo brali, edino potrebna. Ta beseda je tedaj razodetje od zgoraj, »luč iz višin«, ki da

se odpro človeku samo v njegovi smrtni uri. To je gotovo romantično in mistično povelečevanje smrti.

Ali je povelečevanje smrti kot take smiselno? Ne govorim seveda o ju-naški ali o mučeniški smrti, ki je nečemu posvečena in v imenu nečesa spre-jeta, o smrtni žrtvi. Ne, Cankar govori ravno o smrti kot taki, o smrti na-spluh, ki jo v svoji črtici opisuje v nekaj različicah, ki pa jih naposled strne v navedeno posplošitev, v kateri je govor samo o človeku nasploh. In to smrt, ta naravni in vsakomur ter vsemu živemu odmerjeni konec, obdaja Cankar z nadnaravno lučjo, ki da prihaja iz višin in da prinaša razo-detje, po katerem je vse jasno. Ali je ta misel sprejemljiva? Bojim se, da nikakor ni. Zakaj po nji bi lahko veljala takole: ne trudi se in se ne ubijaj, ra-zodeto ti bo ob smrtni uri, in še, čemu naposled spluh živeti, posebno če si resnično željan zadnjega razodetja, dano ti bo vendar v smrti, poišči si jo tedaj. A ne glede na te nekoliko vzgojne pomisleke: ali ni naravno misliti, da je s tem odhodom iz življenja v najugodnejšem primeru nekako tako kakor z razodetji navdiha, ki jih je treba prislужiti in ki pri vsej čudovitosti niso nadnaravni čudeži, temveč samo viharne dopolnitve. Takó je morda tudi zbranost smrti, ki je odvisna od premnogih telesnih pogojev, kvečjemu samo dopolnitev vsega v življenju storjenega, če je in kadar to res je.

In še pomislek o tem razodetju: »kar je edino vredno in potrebno po-vedati«. Kakšna čudna negacija življenja najprej že misel o razodetju v smrti, potem pa še ta o edinstveni važnosti tistega, kar nam more odkriti samo smrt. Življenje potrebuje veliko resnic. Če pa je to samo videz in je zares potreb-na samo ena resnica, potem je videz tudi življenje samo; važen naj bi bil očitno samo odhod iz njega, kajti z njim pride razodetje, ki je navsezadnje eshaton vsega. Prepričan sem, da to ni dobra misel, kajti kako spraviti v smiseln sklad predstavo, da »višine« tako nedobrohotno skrivajo pred člo-vekom, kar je edino vredno in potrebno, do njegove zadnje ure, ko mu to razodetje ni več potrebno — razen morda kot napotek za naprej? Ali ni to malo smiselna mistika? Ta mistika pa tudi ni tisto, kar bi nekateri radi vi-del i v Cankarjevi miselnosti; ni namreč krščanska, dasi je ekskluzivna kakor krščanska, ki pa se sklicuje na drugačno razodetje in oznanja kot edino važno in potrebno besedo ali vednost, da je življenje preizkušnja in služba bogu. Cankarjeva misel vsebuje težjo negacijo življenja in človekovega pri-zadevanja, kar je tem manj razumljivo, ker je ta njegova meditacija in nav-sezadnje cela knjiga Podob iz sanj vendarle ena sama žalostinka, pisana v imenu sočutja z življenjem, usmiljenja z njim in z žrtvami, ki jih je požela velika žanjica. Sicer pa Cankar v svojem delu večkrat zanika in odklanja življenje, čeprav se bori zanj in zaradi njega.

In naposled se spet ni mogoče strinjati z njegovim enačenjem ljudi pred obličjem smrti, ki jim ta vsem brez razlike razodeva edino besedo, ki je po vsej verjetnosti pri vsakem od njih edino vredna in potrebna vednost. Potreb-na za kaj? Možen odgovor je: za živega človeka, za življenje. Razen morda spet še za popotnika v večnost? To je dejansko začaran krog, v katerem tava Cankarjeva usmiljena, razboljena, v svoji čustvenosti strastna duša, ki je pri vsej svoji veličini zgubljena v zmedah in strahotah časa. Izreči pa je treba prav tukaj, da nam nikakor ni važno Cankarjevo predsmrtno razodetje, nje-gova edina beseda, o kateri nič ne vemo, temveč nam je važna in draga Can-karjeva muka z življenjem in s smrtjo, njegovo »neprestano, nerodno in praz-no poskušanje, da bi povedal, kar se ne da povedati«.

Nasploh sem prepričan, da nimamo nobenega razloga za poveličevanje smrti. Čeprav nisem mnenja Maksima Gorkega, ki je dejal, da se mu zdi misel na smrt poniževalna, ne morem sprejeti ne Cankarjevega ne kakega drugega poveličevanja tega naravnega in živi misli nekoliko neprijetnega izteka vsakega življenja. Smrti je toliko in takih, kolikor je življenj in kakršna so življenja. In vse smrti so kakor življenje samo splet fizioloških in višjih umskih in moralnih moči. Gotovo, smrti so vsakršne. In če v nekaterih srečnih primerih smrt le navzame značaj nekakšnega razodetja, je v mnogih drugih lahko nekaj čisto nasprotnega, ali zgolj telesna muka ali duševni obup, za mnoge pa tudi samo neopisljivo ugašanje zavesti, kakršno vendar vsi dobro poznamo iz vsakdanjih srečanj z bratom botre smrti — s spancem. Sicer pa je verjetno beseda razodetje v vsakem primeru pretirana. Bolje bi bilo reči razjasnitev, spoznanje, odkritje ali nekaj podobnega. Ne izključujem namreč možnosti, da kdo doživi s smrtjo ali v nji kaj pomembnega. Nemara vso nedoumljivo in kratkoma pošastno razliko med biti in ne biti. In to verjetno niti ne z mislijo, temveč morda samo z občutkom organizma. Nemara tudi nekakšno strahotno olajšanje od bitja, ki nas ima v življenju zaradi svoje opojnosti popolnoma v strašni oblasti; ko pa prične življenje v smrtni uri v nas ugašati, ugaša tudi ta oblast, da odhajajoče bitje morda začuti nekakšno osvobajanje ali olajšanje. Kdo ve?

Imel sem sošolca, ki je bil grbavec. V zgodnji puberteti mi je nekajkrat govoril o svoji nezasluženi, grozotni usodi. Kasneje si je preskrbel ciankalija ali nečesa podobnega in se uničil. Njemu je bilo življenje poniževalno; rešil se ga je. Vendar mi ne gre za njegovo dramo, o kateri sem velikokrat pretresen razmišljal; ne, gre mi za občutek, ki sem ga ob njegovi smrti občutil prvič. Takrat me je hkrati s pretresom obšlo nekaj, kakor nekakšna zavist, ki sem jo kasneje še dostikrat občutil pri odhodi nekaterih znancev in tudi neznancev. Dejal sem si vsakokrat: ta zdaj ve vse, in to pred teboj. Jaso je, da je beseda »ve« slaba in netočna. Moral bi si nekako reči: doživel je vse, kar tudi ni dobro, bolje bi bilo: dognal je vse, vsaj vse svoje. In to se mi je zdelo in se mi zdi še zdaj včasih razburljivo, skoraj zavidanja vredno. Toda ta občutek le ni nič drugega kakor neka ljubosumna in neučakana ter hkrati nekoliko grozljiva vedoželjnost. To pa je tudi vse, kar morem smrti priznati poleg njene vznemirljivosti, zakaj človekov smisel in njegova vrednost sta samo v življenju. Smrt je lahko velika, toda tako jo more narediti samo človek, velik človek ali človek v velikem vzponu moralnih moči. Čudežna ali mistična pa ni v ničemer, kakor ni tako niti rojstvo. Smrt je samo skrivnostna, toda ali je nastanek človeka in življenja iz »neznanege« manj skrivnosten?

Da, samo žive in velike človeške moči lahko resnično poveličajo smrt, če jo izkoristijo za potrditev in povelicanje smotrov življenja za življenje, za njegovo resnico in veličino. In tudi pri ljudeh, kakršen je na primer Sokrat, nam niso važna njihova predsmrtna razodetja ali njihove »edine besede«, temveč nam je važno to, da so svojo smrt podredili resnici, in to zaradi življenja, ki je pač vse, kar imamo, in ki je pri vsej svoji zaslužujoči opojnosti vendarle edini naš neprecenljivi smisel.